

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА

СУС ІРИНА РОМАНІВНА

УДК 811.161.2

**УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКА І ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНСЬКА
ЛЕКСИКОГРАФІЯ ХІХ СТОЛІТТЯ В УКРАЇНІСТИЧНОМУ ВИМІРІ**

Спеціальність 10.02.01 – українська мова

Автореферат

дисертації на здобуття наукового ступеня

кандидата філологічних наук

Львів – 2019

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі української мови Державного вищого навчального закладу «Ужгородський національний університет» Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник:

кандидат філологічних наук, доцент
Галас Борис Кирилович

кандидат філологічних наук, доцент
Галас Алла Михайлівна
Державний вищий навчальний заклад
«Ужгородський національний університет»,
доцент кафедри української мови

Офіційні опоненти:

доктор філологічних наук, професор
Струганець Любов Василівна,
Тернопільський національний педагогічний
університет імені Володимира Гнатюка,
завідувач кафедри української мови
та методики її навчання

кандидат філологічних наук
Осінчук Юрій Васильович,
Інститут українознавства
ім. І. Крип'якевича НАН України,
науковий співробітник відділу української мови

Захист відбудеться «29» жовтня 2019 року о 10-й годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 35.051.23 у Львівському національному університеті імені Івана Франка за адресою: 79000, м. Львів, вул. Університетська, 1, філологічний факультет, ауд. 312.

Із дисертацією можна ознайомитися в Науковій бібліотеці Львівського національного університету імені Івана Франка за адресою: 79005, м. Львів, вул. Драгоманова, 5.

Автореферат розіслано «27» вересня 2019 року.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради,
кандидат філологічних наук,
доцент

У. Б. Добосевич

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Лексикографічні пам'ятки є важливими джерелами для дослідження різних рівнів системи української мови на конкретному часовому зрізі. Виявлення таких джерел розширює емпіричну базу для лінгвістичних студій. В історії української перекладної лексикографії ХІХ ст. малодослідженою ділянкою залишаються українсько-польські пам'ятки. Мовознавці досі зосереджували увагу на характеристиці окремих словників або деяких мовних явищ у них.

Актуальність теми дисертації зумовлена потребою теоретичного узагальнення історії українсько-польської та польсько-української лексикографії ХІХ ст. на підставі комплексного дослідження її друкованих і рукописних джерел, частина яких не була об'єктом вивчення.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконана кафедрі української мови ДВНЗ «Ужгородський національний університет» у межах наукової теми «Українські карпатські говори у взаємозв'язках із літературною мовою та іншими мовами й діалектами» (номер державної реєстрації 0115U004632). Тему дисертації затверджено на засіданні вченої ради ДВНЗ «Ужгородський національний університет» (протокол № 9 від 29 серпня 2017 р.).

Мета дисертаційної роботи – проаналізувати українську лексику та її лексикографічну репрезентацію в пам'ятках українсько-польської та польсько-української лексикографії ХІХ ст.

Реалізація мети передбачає розв'язання таких **завдань**:

1) систематизувати українсько-польські та польсько-українські друковані й рукописні лексикографічні пам'ятки ХІХ ст., проаналізувати відомості про них у лінгвістичній літературі та обґрунтувати теоретико-методологічні засади дослідження цих джерел;

2) описати макро-й мікроструктурні характеристики зібраних пам'яток;

3) розкрити авторські правописні особливості фіксації української лексики;

4) виокремити й схарактеризувати онімну лексику та фразеологічні одиниці;

5) проаналізувати діалектні (фонетичні, морфологічні, словотвірні, синтаксичні) риси української лексики;

6) виокремити найбільші тематичні групи української лексики в пам'ятках притекстової лексикографії;

7) виявити ознаки українсько-польської мовної інтерференції.

Об'єкт дослідження – друковані та рукописні словники ХІХ ст., що містять українсько-польські й польсько-українські відповідники.

Предмет дослідження – макро- й мікроструктура українсько-польських та польсько-української лексикографічних праць ХІХ ст. й українська лексика в них.

Джерельною базою для вивчення слугувала 21 пам'ятка ХІХ ст., що сумарно містить близько 90 900 лексичних одиниць. До складу джерел увійшли: а) самостійні праці, зокрема друкований «Прирѣчный словарь славено-польскій ...» (Львів, 1830) Й. Левицького та рукописні «Матеріяли до словаря русскаго» (1822–1826) у шести

томах І. Лаврівського, «Матеріялы до руского словаря» в п'яти томах Й. Скоморовського, «Словарь языка южно-русского 1834–1844» І. Вагилевича, «Прирѣчный словарь Полско-словенскій і Народно-Рѣскій ...» (1849) Т. Витвицького;

б) пам'ятки українсько-польської притекстової лексикографії, а саме: словнички І. Вагилевича: «Idyotyzyму» – частина рукописної монографії «Rozprawy o języku południowo-ruskim» та пам'ятки в складі етнографічних розвідок про бойків, гуцулів, лемків (чотири рукописні й одна надрукована в часописі «Przegląd naukowy» (Варшава, 1844)); словнички в збірках літературних творів: «Pieśni ludu ruskiego w Galicyi» (Львів, 1839–1841) – «Słowniczek mniej zrozumiałych słów ruskich» П. Жеготи; «Повістки» («Народні оповідання») (Санкт-Петербург, 1861) Марка Вовчка – «Словарь» Д. Каменецького та О. Марковича, «Роезыі» П. Костецького (Львів, 1862) – [Słowniczek]; словнички в періодичних виданнях: «Sioło. Pismo zbiorowe, poświęcone rzeczom ludowym ukraińsko-ruskim» (Львів, 1866–1867) – «Słowniczek. Wy tłumaczenie słów mniej zrozumiałych», «Rocznik Towarzystwa Naukowego z Uniwersytetem Krakowskim połączonego» (Краків, 1870) – «Słowniczek prowincjonalizmów podolskich ułożony w Kamieńcu Podolskim w r. 1863» А. Кремера, «Zbior wiadomości do Antropologii Krajowej» (Краків, 1877) – «Prowincjonalizmu mowy polskiej w Drohobyczu i jego okolicach zestawione i porówniane z językiem ruskim, staropolskim i narzeczem kaszubskim. Słowniczek» (Краків, 1877) П. Париляка, «Pamiętnik Towarzystwa Tatrzańskiego» (Краків, 1880) – «Słowniczek wyrazów huculskich» Я. Грегоровича; у путівнику Гуцульщиною «Przewodnik dla zwiedzających Czarnogorę położoną w powiecie Kossowskim» (Краків, 1881) – «Słowniczek huculski dla ułatwienia rozmowy z ludem» Я. Грегоровича;

в) лексикографічні пам'ятки української мови ХІХ ст., у яких вибірково до української лексики подано польські відповідники, зокрема «Словарь» у збірці «Малороссійскія пѣсни» (Москва, 1827) М. Максимовича, «Idyotykon» у монографії «Rozprawy o języku południowo-ruskim» І. Вагилевича.

Методи дослідження. Для аналізу лексикографічних пам'яток застосовано загальнонаукові й лінгвістичні методи. *Структурний* метод використано для систематизації зібраного лексикографічного матеріалу та аналізу макро- й мікроструктури досліджуваних словників. У пам'ятках за допомогою *описового методу* схарактеризовано правописні, діалектні (фонетичні, морфологічні, словотвірні, синтаксичні) риси української лексики. За допомогою *методу компонентного аналізу* виконано класифікацію фразеологічних одиниць. *Зіставний метод* використано у виявленні українських і польських мовних інтерферентних явищ. Елементи *етимологічного методу* були важливими для з'ясування етимології окремих мовних одиниць. За допомогою *прийому кількісних підрахунків* встановлено кількість онімів та фразем у словникових джерелах.

Наукова новизна дисертації полягає в тому, що:

уперше виконано комплексний аналіз друкованих і рукописних пам'яток українсько-польської та польсько-української лексикографії ХІХ ст.;

поглиблено теоретичні положення з історії української перекладної лексикографії про макро- й мікроструктуру проаналізованих лексикографічних пам'яток XIX ст.;

набуло подальшого розвитку вивчення правописних, діалектних (фонетичних, морфологічних, словотвірних, синтаксичних) ознак та явищ польської інтерференції в українській лексиці XIX ст.

Теоретичне значення дисертації полягає в тому, що її узагальнення поглиблюють теоретичні положення української перекладної лексикографії XIX ст. (на підставі розкриття ролі міждисциплінарної взаємодії діалектології, лексикології, історії української мови, українсько-польських мовних контактів).

Практичне значення дисертації. Результати дослідження слугують матеріалами для нормативних і вибіркового університетських курсів з історії українського мовознавства (теми: «Лексикографія XIX ст.», «Питання правопису в лексикографічних пам'ятках XIX ст.»), з історії української перекладної лексикографії (теми: «Українсько-польська й польсько-українська лексикографія XIX ст.», «Діалектна лексикографія XIX ст.»), з історії мовних контактів (тема: «Українсько-польські мовні контакти в діахронії»); для вивчення дисциплін «Українська діалектологія» (тема: «Діалектні ознаки української мови в лексикографії XIX ст.»), «Лексикологія» (тема: «Джерела вивчення лексики та фразеології української мови»).

Результати дослідження вже використовують у курсі «Українська рукописна лексикографія у зв'язку з процесами формування і розвитку нової української літературної мови (кін. XIX – поч. XX ст.)» на філологічному факультеті ДВНЗ «Ужгородський національний університет».

Особистий внесок здобувача. Усі результати та висновки дисертаційного дослідження отримано самостійно. Теоретичні положення та наукові результати дисертації викладені в опублікованих працях. Із статті, що вийшла у співавторстві, у дисертації використано лише результати досліджень здобувача.

Апробація результатів дослідження. Основні положення дисертації обговорено на Всеукраїнській науковій конференції «Лукія Гумецька. Незабутні імена української науки» (Львів, 2001), Міжнародній науковій конференції «Галичина: простір, люди, мови» (Львів, 2008), Тимченківських наукових читаннях (Засідання 1): «Пам'ятка як джерело вивчення історії мови» (Львів, 2010), Всеукраїнській науковій конференції «Гуцульська діалектна лексика та лексикографія» (Івано-Франківськ – Коломия, 2012), Тимченківських наукових читаннях (Засідання 4): «Пам'ятки української мови: стилі та жанри» (Львів, 2015), Міжнародній науковій конференції «Ареалогія і ономастика» (Ужгород, 2016), наукових семінарах Міжнародної школи гуманітарних наук Центральної та Східної Європи (Варшава, 2005, 2006, 2011) та сесії «Українсько-польські мовні контакти» (Варшава, 2006).

Публікації. Основні практичні результати дисертації викладено в десяти публікаціях, одна з яких вийшла у співавторстві з канд. філол. наук, доц. Галасом Б. К. П'ять статей опубліковано у фахових виданнях, затверджених ДАК МОН України, чотири – у збірниках наукових праць, одна – у закордонному виданні.

Структура роботи. Дисертація складається із анотації, переліку умовних позначень, вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (спеціальна література – 262 позиції і джерела фактичного матеріалу – 21 найменування) та п'яти додатків. Загальний обсяг роботи становить 220 сторінок, з яких основного тексту – 156 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дисертації, сформульовано мету та завдання, визначено джерела фактичного матеріалу, розкрито об'єкт, предмет, методи дослідження, наукову новизну, теоретичне й практичне значення роботи, подано відомості про апробацію результатів дослідження, кількість публікацій, структуру та обсяг наукової роботи.

Перший розділ «Історико-методологічні засади вивчення лексикографічних пам'яток» складається з трьох підрозділів. У підрозділі 1.1. «Зв'язок української лексикографії з іншими мовознавчими дисциплінами» висвітлено основні теоретичні положення лексикографії (Г. М. Гнатюк, О. М. Демська, О. В. Кровицька, В. А. Широков та ін.), зокрема перекладної (С. І. Головащук, О. І. Нечитайло, І. А. Самойлова та ін.). Зазначено, що лексикографічні пам'ятки слугують джерельною базою для студій з діалектології, історії мови, мовних контактів. Підрозділ 1.2. «Аспекти дослідження українсько-польської та польсько-української лексикографії XIX ст. у лінгвістиці» складається з пунктів 1.2.1. «Вивчення друкованих словників», 1.2.2. «Дослідження рукописних словникових джерел», 1.2.3. «Вивчення українсько-польських лексичних паралелей у словниках української мови XIX ст.», у яких розглянуто результати аналізу друкованих та рукописних пам'яток у працях з історії української лексикографії XIX ст. (Б. К. Галас, П. Й. Горецький, Б. Д. Грінченко, З. Ф. Кузеля, А. А. Москаленко та ін.). У роботі водночас враховано характеристики окремих словників (А. Будзьяк, О. Т. Горбач, І. В. Гороф'янюк, Й. О. Дзендзелівський, М. М. Пилинський, Я. Януб та ін.). Одну пам'ятку підготувала до друку А. Будзьяк, дві – Й. О. Дзендзелівський. Пункт 1.3. «Методи аналізу лексикографічних пам'яток» пояснює методи й прийоми, за допомогою яких отримано результати про україністичний вимір українсько-польської та польсько-української лексикографії XIX ст.

У **другому розділі «Українсько-польські та польсько-український словники XIX ст. як самостійні лексикографічні пам'ятки»** проаналізовано друкований та чотири рукописні словники.

У підрозділі 2.1. «Друкований “Прирѣчный словарь славено-польскій или собраніе реченій славенскіхъ неѣдобъ разѣмителныхъ обрѣтающихся въ Книгахъ Церковныхъ на языкъ польскій толкованыхъ” (Львів, 1830) Й. Левицького» визначено лексикографічні джерела пам'ятки – церковнослов'янсько-польські словники (Супрасль, 1722, Почаїв, 1751, 1756, 1804 років). До макроструктури «Прирѣчного словаря славено-польского ...» увійшло 4 500 слів церковнослов'янської мови, зокрема апелятиви, спорадично – оніми. Зіставлення макро- й мікроструктури

«Прирѣчного словаря славено-польского ...» Й. Левицького та «Лексикона сирѣчь словесника славенского, имѣющъ в себѣ слова первые славенскія азбучныя, по семъ же полскія» (Почаїв, 1804) виявило збагачення макроструктури львівського видання філологічними, церковно-релігійними термінами, біблійною лексикою (*аллигорія, дієпричастіє, пасхалія, динарій*) і розширення мікроструктури граматичною й етимологічною характеристикою заголовних слів.

Зафіксовано українські риси в церковнослов'янській лексиці пам'ятки. Зокрема фонетичні ознаки: вокалізація редукованих голосних (*вертепъ*); звук [у] замість носової вимови, позначеної в церковнослов'янській мові літерою *ѡ* (*зѡбрь*); депалаталізація шиплячих та [р'] у кінці слова (*зачало, ниваръ*); звуки [ж] замість звукосполучення [жд] (*невѣжа*), [шч] замість церковнослов'янського [шт] (*тещи*). Морфологічні ознаки репрезентують закінчення м'якої групи в О. в. одн. іменників із колишньою основою на -ја (*вторицєю*). Виявлено ознаки говірок південно-західного наріччя: предметно-особовий займенник *вона* у формі 3. в. (*ню* в карпатських, буковинських, покутських говірках), відприкметникові прислівники на -ѣ (*лютеѣ, словеснѣ* в лемківських, надсянських, наддністрянських, закарпатських говірках) та ін.

Підрозділ 2.2. «*Рукописні словники*» складається з чотирьох пунктів. У першому з них «*“Матеріяли до словаря русскаго” (1822–1826) І. Лаврівського*» з'ясовано, що лексикографічним джерелом пам'ятки слугував «*Słownik języka polskiego*» Б.-С. Лінде (1807–1814). Макроструктура «*Матеріялів ...*» становить близько 20 000 слів, зокрема апелятиви, 77 онімів, серед яких 46 антропонімів (*Марія, Барановській*), полісоніми (*Бононѣа, Добромиль*), хороніми (*Бѣковина, Сербія*), потамоніми (*Бѣзь, Днѣстръ*) та ін. Мікроструктура ілюструє різні способи інтерпретації заголовних слів: граматичну характеристику українською або польською мовами (в іменників – рід та закінчення Р. в. одн., у прикметників – закінчення ж. і с. р.); етимологічну характеристику іншомовної лексики; різні способи розкриття значень заголовних слів – польськими однослівними відповідниками, описовими конструкціями польською або українською мовами (*спорышь – зерно в житѣ чорне, велике*). Спорадично подано фраземи як одне із значень заголовних слів, на базі яких вони утворені (*нѣ слово нѣ пало*). Передано полісемію заголовних слів, спорадично використано відсильні ремарки. До заголовних слів, здебільшого на літери «С», «Ф», «Ч», І. Лаврівський подає ілюстративний матеріал (частково з паспортизацією) українською або польською мовами зі «*Słownika języka polskiego*» С.-Б. Лінде та спорадично – із живого народного мовлення (*часъ – по часѣ рѣсинъ мѣдрий*).

Пам'ятка репрезентує лексику української народнорозмовної мови, зафіксовану історико-етимологічним правописом та з елементами правопису, який застосовував М. Смотрицький. У лексиці виявлено риси карпатської та галицько-буковинської груп говорів південно-західного наріччя, зокрема особливості їхнього лемківсько-бойківсько-надсянського суміжжя (звідки походив І. Лаврівський). Засвідчено ознаки фонетичного рівня: перехід [e] в [a] після [p], префікс *про-* у формі *при-* (*параробити, придає* в надсянських говірках), перехід голосного [i] в [e] після [j]

(догноєсти, догоєсти в бойківських говірках); зміна [в] на [г] у префіксі (змерти в лемківських, надсянських говірках); зміна [ш] на [ч], депалаталізація кінцевих приголосних (чарл^атанъ, вос^ѣнь у лемківських, бойківських говірках); африката [дж] замість давнього *dj та відсутність епентетичного [л] після губних [б], [п], [в], [м], [ф] у дієслівних формах інфінітива та теп. ч. 1 ос. одн. (меджи ч^ѣджѣ; розма^ѣти, люблю в лемківських, бойківських, надсянських говірках). Важливо, що автор пам'ятки фіксує акцентуаційні ознаки, зокрема парокситонний наголос (викоп^ане, огніска в лемківських говірках) та ін. Риси морфологічного рівня репрезентують давні форми дієслова бути – *ксть* і *сѣть* (боц^ань *ксть*, *сѣть* частковъ у лемківських, бойківських, надсянських говірках) та ін. Ознакою синтаксичного рівня є узгодження збірних числівників з іменниками в Р. в. одн. (колькоро чолов^ѣка, п^атеро чолов^ѣка в лемківських говірках) та ін.

Про польськомовну інтерференцію в українській лексиці «Матеріялів...» свідчать фонетичні ознаки: вияви носових голосних, переданих звукосполуками [он], [ен] (сендзя); неповноголосні форми відповідно до українського повноголосся (острожн^ѣ, подрожъ); звук [ц] відповідно до українського [ч] (овоць, хоць); звукосполука -кє- у корені *krst- (на кстинахъ). Морфологічні риси репрезентують закінчення -а іменників ч. р. із суфіксом -ист- / -іст- (ботаниста, етоїста); стягнені форми дієслів у 2 ос. одн. теп. ч. (зм^ѣшаишь, не маишь) та ін.

У пункті 2.2.2. «“Словарь языка южно-русского 1834–1844” Івана Вагилевича» зазначено, що макроструктура пам'ятки становить понад 10 000 слів української народнорозмовної мови, зокрема апелюючи й оніми (27 назв), серед яких переважають хороніми (Волинє, Швеччина) та міфоніми (Дазьбіг, Купало). З'ясовано мікроструктурні особливості «Словаря ...»: заголовне слово здебільшого пояснене польськими однослівними відповідниками. Виявлено спорадичне наведення до заголовних слів етимологічної характеристики (клеконель, з румунської мови; кустъ, старо-руск[e]), назв ареалів їхнього функціонування (кон, у бойк^ѣв; кресанє, у гуцулів; доготъ, на Под^ѣлю), полісемії заголовних слів (година – godzina, pogoda, писати – pisać, talować), ілюстративного матеріалу (фольклоризм: радно – д^ѣраве радно все поле закрило, борона).

Описовими конструкціями пояснено українську безеквівалентну лексику – етноніми (бойки – горєни руск^ѣ мешкають в Карпатах від кирниць Сана до Л^ѣтницьѣ), назви народного одягу (киптарь – горєнський куртий кожух вишиваний без рукав), обрядових пісень (гаг^ѣлки – октавки старосв^ѣцких пісень) та ін.

Українську лексику в «Словарі ...» передає фонетичний правопис із запозиченими літерами з сербського алфавіту В. Караджича: џ замість африкати [дж], ѣ – на позначення [т']. У пам'ятці подано лексику з ознаками більшості говорів південно-західного наріччя. Окрім них, виявлено специфічні ознаки окремих говірок на фонетичному рівні: протетичний [и] (испека, испрага в бойківських, закарпатських, гуцульських, буковинських говірках); збереження давньої м'якості [р'] у кінці слова та складу (жнив^ѣварь, киптарь в південнонадсянських, бойківських, закарпатських, гуцульських, покутських, буковинських говірках); збереження давньої

м'якості шиплячих (*щедити, цястити* в південнонадністрянських, бойківських, закарпатських, гуцульських, надпрутських говірках); одзвінчення глухих звуків у позиції перед голосними (*гайдани* в карпатській групі говорів), явище метатези (*намастир* у надністрянських говірках). Морфологічні ознаки: закінчення *-ов* у формі О. в. одн. іменників та займенників ж. р. колишніх *-а* основ: (з *дружиною, нею* у карпатській, галицько-буковинській групах говорів); континуанти форм іменників давньої відміни на *-ū-*: (*хоругов, церков* у лемківських, бойківських, закарпатських говірках); особова форма дієслова *бути* у формі мн. теп. ч. (*сут* у лемківських, бойківських, надсянських говірках); прийменник (*ид* у значенні *до* в гуцульських, закарпатських говірках). Словотвірну рису засвідчує творення дієслів доконаного виду за допомогою префіксів *из-, изі-, у-* (*извернути, изірвати, уорати* в закарпатських говірках).

У пункті 2.2.3. «*Матеріялы до руского словаря*» Й. Скоморовського подано, що макроструктуру словника (понад 27 000 заголовних слів) становить апелятивна лексика, 88 онімів. Найбільше зафіксовано антропонімів (*Ганна, Ганґся*), також андроніми (*Ильчиха, Федиха*); потамоніми (*Днѣстер, Стрипа*), хороніми (*Галиція, Угерщина*), полісоніми (*Галич, Тернопіль*), геортоніми (*Јорданьскіі свята, Квѣтна недѣля*) та ін.

Мікроструктурна характеристика заголовних слів включає наголос, їхню граматичну характеристику (рід, частиномовну приналежність), відсильні ремарки до синонімів і стилістично забарвленої лексики. Українську лексику передано однослівними, кількома синонімними відповідниками, описовими конструкціями – здебільшого безеквівалентну лексику (*дѣдѣх – солома, котру въ святый вечерь перед рождествомъ Христовымъ стелятъ в хатѣ а дрѣзого дня по рождествѣ выносятъ рано и палятъ*). Ілюстративний матеріал взято з українського фольклору й народного мовлення (*вдати – заспѣвав бим спѣваночку, та не вмѣйѣ вдати, а тѣ чѣжся сторонька, бѣдѣт ся смѣјати (спѣванка); бѣле – дочекалисмо ся, бѣле, лѣпших часів*), зокрема подано 54 фраземи, серед яких переважають одиниці з компонентами *голова, око, розум, світ* (*комѣтъ головою, пѣшов ми свѣт омором*) та ін. Зазначено, що для фіксації української лексики автор застосовує історико-етимологічний (за М. Максимовичем) та фонетичний правописи.

У словнику українська народнорозмовна мова має ознаки, властиві говорам південно-західного наріччя. Виявлено специфічні риси окремих говірок на фонетичному рівні: звук [и] на початку слова (*Илькѣ, искра* в бойківських, закарпатських, гуцульських, буковинських говірках); наявність протетичного [в] перед [о] (*вѣвечка, вотець* у надсянських, бойківських, надністрянських, західноподільських говірках); наявність протетичного [й] (*јегѣлка јѣнишј* у надністрянських, бойківських, гуцульських говірках); збереження давньої м'якості [р] у кінці слова та складу (*викрѣтарь, косарь* у надсянських, бойківських, закарпатських, гуцульських, покутських, буковинських говірках); збереження давньої м'якості шиплячих (*держѣти, кошѣра* в південнонадністрянських, бойківських, закарпатських, гуцульських, надпрутських говірках); сполучення *-ир-, -ил-* у коренях

слів на місці давніх сполук *рѣ, лѣ* (*кирѣвиѣ, киртічина* в карпатській групі говорів, наддністрянських, гуцульських, покутських, західноподільських говірок); звук [ф] замість [х] і звукосполука [хв] як гіперистичне явище (*фаліти, фобстик* у волинських, наддністрянських, надсянських, бойківських, гуцульських, покутських, подільських говірок).

Морфологічні ознаки: закінчення *-ов* у формі О. в. одн. іменників І відм., числівників та особових займенників (*једнов кінков, својов дорогов* у карпатській, галицько-буковинській групах говорів); давня форма особового займенника *я* у Р. в. та З. в. одн. *мя* (*дојмили мя до живого* в карпатській групі говорів); вказівні займенники (*сей, ся, сеје* в південнонаддністрянських, східнобойківських, подільських говірок); редуковані форми вказівних займенників *те, ті – тото, тоті* (*тотó ся нас не виводит, тоті слова* в карпатській групі говорів, надсянських, наддністрянських говірок); заперечні займенники (*нич, нищо* в лемківських, бойківських, закарпатських говірок). Ознаки на синтаксичному рівні: сполучення прийменників *д, к* з іменниками в Д. в. одн., яким у літературній мові відповідають конструкції Р. в. з прийменником *до* (*д нам, к' Богѣ* в лемківських, бойківських, гуцульських, покутських, буковинських говірок); підрядний сполучник у функції умови *сли* в наддністрянських, бойківських говірок). В українській лексиці зафіксовано фонетичні та морфологічні елементи польської мови спорадично.

У пункті 2.2.4. «*Прирѣчний словарь Полско-словенської і Народно-Рѣської, содержащъ в себѣ вся реченія польская, словенская и народно-рѣская*” Т. Витвицького» зазначено, що це єдина пам’ятка польсько-української лексикографії ХІХ ст. Макроструктуру словника (близько 20 000 слів) становлять апелятиви, оніми та фраземи польської мови, розміщені за алфавітом. Зафіксовано 275 онімних назв, переданих українськими еквівалентами. Найбільше подано антропонімів (*Августинъ, Дарія*) хоронімів (*Бѣковина, Данія*), серед яких переважають назви європейських країн та їхніх історичних областей (*Баварія, Нѣдерландія*). Виявлено теоніми, міфоантропоніми, хороніми (*Лѣвѣвъ, Неаполь*), потамоніми (*Днѣстръ рѣка, Дунай*), геортоніми (*Рождество Христово, Стрѣтєніє Господне*) та ін. У мікроструктурі пам’ятки українські відповідники до заголовних слів здебільшого подано кількома синонімами, рідше – однослівними еквівалентами. У перекладній частині мікроструктури виявлено 25 фразем, серед яких більшість одиниць із компонентами *голова, око, розум* (*взѣти собѣ в голову, ставити предѣ очи, несповна розуму*). Для фіксації української лексики використано історико-етимологічний та фонетичний правописи.

Лексику української народнорозмовної мови ілюструють діалектні ознаки, здебільшого специфічні риси буковинсько-покутсько-подільського суміжжя на фонетичному рівні: [’а] замість [е] та [і] (*лядацо, ясти* у подільських, покутських говірок); заміна африкати [дж] фрикативним [ж] (*бжола, жерело* в буковинських, подільських говірок); асиміляція з кінцевим стягненням у групі [д’с’] – [д’ц’] > [ц’] (*двацять, двацятка* у гуцульських, покутських, подільських, буковинських говірок).

Про польськомовний вплив на українську лексику переважно свідчать фонетичні ознаки: неповноголосні форми відповідно до українського повноголосся (*брегъ, острожне*); польські носові голосні, передані звукосполюками [он] та [ен] (*бленкітний, оцєдностъ*); звукосполюка *-dl-* (*звивадло, мамыдло*); польські звуки [дз], [ц] відповідно до українських [ж], [ч] (*уродзайный, хоць*). Серед морфологічних ознак: закінчення *-a* в іменниках ч. р. (*катехита, окулѣста, органіста*). Словотвірні ознаки: префікс *за-* із значенням доконаної результативної дії (*завандрувати, запомагати*); іменникові суфікси *-уш* (*нотаріушъ, нуцѣушъ*); *-ц* (*a*) (*давца, мовца*).

У третьому розділі «Українсько-польські словники ХІХ ст. як пам'ятки притекстової лексикографії та як матеріали в періодичних виданнях» схарактеризовано шістнадцять друкованих і рукописних пам'яток. У більшості цих джерел українську лексику зафіксовано польською графікою й укладено за алфавітом польської мови.

Підрозділ 3.1. «Українсько-польські словнички в наукових працях І. Вагилевича» містить аналіз шести пам'яток. У пункті 3.1.1. «“*Idyotyzmu*” у рукописній монографії “*Rozprawy o języku południowo-ruskim*”» проаналізовано фразеологічний словничок, макроструктуру якого становлять 240 українських фразем, укладених за алфавітом. У мікроструктурі пам'ятки представлено фразеологізми та їхні польські відповідники або пояснення. «*Idyotyzmu*» фіксують одиниці фразеотематичних груп «Людина», «Сприйняття навколишнього світу», «Явища природи». Переважають фраземи з компонентами *голова, око, світ* (*не суши ми голови, очи свои забиль, нетямится о свѣтѣ*).

У компонентах фразеологізмів виявлено особливості говорів південно-західного наріччя. Ознаки фонетичного рівня: м'якість шиплячих приголосних (*одежью, пречь* у південнонаддністрянських, бойківських, закарпатських, гуцульських, надпрутських говірках); уподібнення звука [і] до наголошеного голосного наступного складу в займеннику *мені* (*мѣнѣ запарі зайшли, мѣнѣ ни отки дихати* у волинських, надсянських, закарпатських, подільських говірках) та ін. Морфологічні ознаки говорів репрезентують закінчення *-ий* у формі Р. в. одн. іменників (*грошій, до людій* у надсянських, наддністрянських, бойківських говірках); коротка форма якісних прикметників (*за малъ часъ* у лемківських, бойківських, закарпатських, наддністрянських говірках); нестягнені членні форми прикметників Н. в. одн. (*божая сила, людское око* в бойківських, надсянських, наддністрянських, закарпатських говірках); енклітичні форми особових займенників *ми, ти* в Д. в. одн. (*Богъ ми не судиль, я ти не скажу* в карпатській та галицько-буковинській групах говорів); у займенниках ч. р. Р. та Д. в. одн. немає переходу [е] в [о] після [j] (*не для его лица, зробиль ему безголовье* в наддністрянських говірках і карпатській групі говорів); залишки фонетично видозміненого колишнього перфекта з енклітичними формами допоміжного дієслова *бути* в 1 ос. одн. *-ем*, у 2 ос. одн. *-ес* (*ажь емъ ся забиль, зѣѣль есь* в говорах південно-західного наріччя).

Пункти 3.1.2. «[*Słowniczek*] у розвідці “*Huculowie. Mieszkańcy wschodniego wzgórza Karpat*” (друкований та рукописний варіанти)», 3.1.3. «[*Słowniczek*] у розвідці

“*Bojki, szczerp rusko-słowiański w Galicyi*” (два рукописні варіанти)», 3.1.4. «“*Narzędze*” в розвідці “*Łemki. Mieszkańcy zachodniego wzgórza Karpat*” (рукописний варіант)» містять аналіз макро- й мікроструктури друкованого (93 слова) й рукописного (196 слів) варіантів гуцульського словничка, двох рукописних варіантів бойківського (один – 146 слів, другий – 172 слова), лемківського рукописного словничка (48 слів) в етнографічних розвідках І. Вагилевича. Макроструктуру пам’яток становлять апелятиви. У кінці словничків зафіксовано оніми: антропоніми (прізвищеві назви), мікротопоніми, гідроніми – із гуцульського, бойківського, лемківського ареалів. У мікроструктурі джерел заголовні слова здебільшого передані польськими однослівними відповідниками й описовими конструкціями, спорадично – синонімами. Найбільші тематичні групи лексики пам’яток становлять «абстрактні назви», «назви осіб за родом занять», «назви предметів хатнього вжитку», «назви реалій гірського пастухування», «назви орографічних об’єктів».

У підрозділі 3.2. «Українсько-польські словнички в додатках до збірок» схарактеризовано лексикографічні пам’ятки у виданнях літературних творів. Макроструктуру всіх джерел становлять апелятиви, спорадично – оніми й фраземи. У цій групі пам’яток виявлено спільні ознаки мікроструктури: значення заголовних слів передано польськими однослівними або кількома синонімними відповідниками, безеквівалентну лексику – описовими конструкціями (*walka – kompania wieśniaków, jadąca na wołach po sól lub po rybę do Krymu, a także wioząca pszenicę do kupieckich portów Czarnego morza*). До ботанічної лексики переважно подано латинські еквіваленти. Найбільші тематичні групи слів становлять «абстрактні назви», «церковно-релігійні назви», «назви осіб за соціальними групами», «назви осіб за родом занять».

У пункті 3.2.1. «“*Słowniczek mniej zrozumiałych słów ruskich*” П. Жерому» проаналізовано пам’ятку, що містить 650 слів, надруковану в збірці «*Pieśni ludu ruskiego w Galicji*» (Львів, 1839–1840). У мікроструктурі словничка подано етимологічну характеристику (*munycia, włosk.[ie]; fajnyj, niemiec.[kie]*) заголовних слів; ремарки, що вказують на належність слів до гуцульських говірок (*krysanyna, huculsk.[ie]; cziczka, huculsk.[ie]*) та не поширену в Галичині лексику (*kołodiaz, ukr.[aińskie], kudrawy, ukr.[aińskie]*).

Українська лексика пам’ятки головно містить ознаки говорів південно-західного наріччя, зокрема на фонетичному рівні: гіперичне «окання» (*swekrocha* в південноподільських, південнобессарабських говірках); пом’якшений звук [к] перед [е] (*kiedaty* у волинських, наддністрянських, бойківських, гуцульських, надпрутських, подільських говірках); депалаталізація звуку [р'] (*zora* у волинських, наддністрянських, подільських говірках); фіксація [ў] замість [л] після голосного (*perepiwka, sopiwka* в карпатській та галицько-буковинській групах говорів); [й] замість [н'] у звукосполучі [н'к] у демінутивних формах іменників та прикметників (*trutynojka, studenojki* в карпатських і наддністрянських говірках); сполучення -ли- (*blycha* в надсянських, наддністрянських говірках і карпатській групі говорів); протетичний [і] (*izrada* в бойківських, закарпатських, гуцульських, буковинських говірках) та ін.

У пункті 3.2.2. «“Словарь. Słownik” Д. Каменецького та О. Марковича» проаналізовано пам'ятку в додатку до збірки «Повістки» («Народні оповідання») (Санкт-Петербург, 1861) Марка Вовчка. Словник містить близько 1 300 заголовних слів, укладених за алфавітом російської мови й пояснених російською та польською мовами.

Українська лексика словника має діалектні ознаки правобережнополіських говірок північного та середньонаддніпрянських говірок південно-східного наріччя. Виявлено риси фонетичного рівня: гіперичне «окання» (*паробокъ*); звук [и] на початку слова (*имла, иде*); явище афези (*'дперти*); звук [і] замість [и] в позиції після губних, піднебінно-зубних (*братікъ, гріматі*); збереження давньої м'якості [р'] у кінці слова та складу (*мугирь, цвинтарь*); опускання початкового приголосного у дво- й тричленних сполуках консонантів (*[й]няти віри*); зафіксовано ознаку морфологічного рівня (сполучник сурядності *да*).

У пункті 3.2.3. «“Słowniczek twardszych wyrazów ruskich, albo przez ruski lud przyjętych” П. Костецького» проаналізовано пам'ятку в збірці «Роезйі» (Львів, 1862). Макроструктуру словничка становлять 252 заголовних слова. Українська лексика пам'ятки містить риси різних груп говорів південно-західного наріччя. Серед ознак фонетичного рівня: реалізація фонемі |и| в наголошеній позиції у звуці [е] (*kedaty, kenuty* в південноволинських, наддністрянських, східнокарпатських говірках); сполучення *-ur-* на місці давньої сполуки *-рѣ-* (*kerwy* в карпатських, наддністрянських, покутських, західноподільських говірках); наявність звукосполуки *кі* на місці давньої *кы* (*krychkiy* у волинських, наддністрянських, надсянських говірках). Риса морфологічного рівня: вказівний займенник (*sej* у бойківських, південнонаддністрянських, подільських говірках); інфінітивний суфікс *-чи* у дієсловах на *-з, -к* (*lahczy* в більшості говорів південно-західного наріччя); давня форма дієслова *бути* (*jeśto* в бойківських, надсянських, наддністрянських говірках); підрядні сполучники (порівняльний *hi* в карпатській та галицько-буковинській групах говорів, сполучник у функції умови *śły* в бойківських, наддністрянських говірках).

У підрозділі 3.3. «Українсько-польські словнички в періодичних виданнях» схарактеризовано лексикографічні пам'ятки в польсько-українському та польських наукових часописах. Макроструктуру цих джерел формують апелятиви, спорадично – оніми та фраземи. У цих джерелах найбільші тематичні групи становлять «абстрактні назви», «назви осіб за родом занять», «назви предметів побутового вжитку».

У пункті 3.3.1. «Słowniczek. Wytłumaczenie słów mniej zrozumiałych» проаналізовано пам'ятку, з польсько-українського альманаху «Sioło. Pismo zbiorowe, poświęcone rzeczom ludowym ukraińsko-ruskim» (Львів, 1866–1867). У словничку українська лексика містить ознаки говірок усіх наріччя. Риса фонетичного рівня: протетичний [і] (*izdrihnutyś, izzywaty*); звук [е] замість [і] (*semja* в говорах північного та південно-східного наріччя); відсутність протетичного [в] перед [о] та [у] (*uzkie* в говорах південно-західного та південно-східного наріччя); звук [ф] замість [х] та [хв] як гіперистичне явище (*fila* в галицько-буковинській групі говорів південно-західних наріччя та в говорах південно-східного наріччя); перехід [л] в [ў] в позиції після голосного (*towkowaty* в говорах карпатської та галицько-буковинської груп). На

морфологічному рівні виявлено форми інфінітива з суфіксом *-m'* (*widmowat'*, *rydat'* у поліських говірках північного наріччя).

Пункти 3.3.2. «*“Słowniczek prowincjonalizmów podolskich ułożony w Kamieńcu Podolskim w r. 1863”* А. Кремера» і 3.3.3. «*“Prowincjonalizmu mowy polskiej w Drohobyczu i jego okolicach zestawione i porówniane z językiem ruskim, staropolskim i narzeczem kaszubskim”* П. Париляка» містять результати дослідження пам'яток у виданні «*Rocznik Towarzystwa Naukowego z Uniwersytetem Krakowskim połączonego*» (Краків, 1870) та «*Zbiór wiadomości do Antropologii Krajowej*» (Краків, 1877). У словничках зафіксовано українізми, які вживалися в мовленні польської шляхти на Поділлі (952 слова) та поляків на Дрогобиччині (понад 680 слів). У мікроструктурі обох джерел подано етимологічну характеристику заголовних слів (*abucht*, *orm.[iańskie]*), *arkan*, *z t.[atarskiego]*), їхні значення передають переважно описові конструкції польською мовою, значно рідше – однослівні відповідники. Спорадично подано ілюстративний матеріал (*aż lubo – tak dobrze czyta, aż lubo; najmuczka – na szczo meni najmuczka na pist*). У пам'ятці А. Кремера використано відсильні ремарки до слів з тотожними значеннями (*duszko*, *z[obacz] serce, dwa złote, z[obacz] cebule*), указано на фіксацію слів у «*Słowniku języka polskiego*» Б.-С. Лінде (*hajdamaka – z L.[inde], krychta – L.[inde] 0*). У словничку П. Париляка подано ареали функціонування слів (*abo, zam.[iast] albo, podobnie jak w Kaszubskiem*), указано на фіксацію лексики в джерелах: «*Słowniku języka polskiego*» Б.-С. Лінде, «*Słowniczku prowincjonalizmów podolskich ułożony w Kamieńcu Podolskim w r. 1863.*» А. Кремера (*bałakać, jak Kr.[emer]* та ін.).

В обох джерелах виокремлено кілька груп заголовних слів-українізмів. Зокрема, українська лексика з такими фонетичними ознаками польської мови, як: палаталізація приголосних у польській мові на противагу депалаталізації приголосних через злиття [i] в [и] в українській (*domowina, porowicz*); твердість [ц] у польській мові на противагу м'якості внаслідок другої й третьої палаталізацій в українській (*durnica, potylica*); субституція українського [р] польським диграфом *-rz* (*burzan, grzuwna*). Морфологічні ознаки: закінчення *-u* в Н. в. одн. прикметників (*lukawy, sikawy*), суфікс *-ć*: у формі інфінітива (*pantrować, szkandybać*) та ін. У словничках зафіксовано українську безеквівалентну лексику (*Iwaniec – jarmark doroczny w Kamieńcu Podolskim na św. Jana, a także to, co się na tym jarmarku kupuje zwykle na podarunek dla dzieci lub służby domowej, i tak np. [naprzykład] kupilem ci iwancia, piotrówka – post u Rusi pszed św. Piotrem, piotrowczany dzień, najdłuższy w roku*), лексичні запозичення з української мови (прямі та за її посередництвом *welet, projdyświt; berbenica, hajdaj*). У пам'ятці П. Париляка спорадично зафіксовано семантичні кальки (*czuć – w znaczeniu słyszeć, człowiek – mąż*).

У підрозділі 3.4. «*“Słowniczek huculski”* в *“Pamiętniku Towarzystwa Tatrzańskiego”* (Краків, 1880) та *“Słowniczek huculski dla ułatwienia rozmowy z ludem”* у *“Przewodniku dla zwiedzających Czarnogorę położoną w powiecie Kossowskim”* (Львів, 1881) Я. Греторовича» проаналізовано дві пам'ятки, джерелом для яких слугувало мовлення мешканців гуцульських сіл Жаб'я, Криворівні, Ясенова, Гриняви, Космача. Макроструктура краківського видання словничка охоплює 486 слів, львівського –

521 слово. Виявлено відмінності в мікроструктурі обох пам'яток. Зокрема, у «Przewodniku ...» заголовні слова пояснено польською мовою більш розгорнутими описовими конструкціями (пор.: *plesaty – zbierać pieniądze na cerkiew; plesaty – zbierać pieniądze podczas kolędy na cerkiew, chodzą dzwónkiem, kręcąc się w koło*). В обох словничках найбільші тематичні групи становлять «абстрактні назви», «назви на позначення родинних стосунків», «назви осіб за видом діяльності», «побутові назви», «ботанічні назви», «зоологічні назви», «назви орографічних об'єктів».

Підрозділ 3.5. «Українсько-польські паралелі в словниках української мови XIX ст.», що складається з двох пунктів 3.5.1. «“Словарь” у збірці “Малоросійскія пѣсни” (Москва, 1827) М. Максимовича» та 3.5.2. «“Idyotykon” у монографії “Rozprawu o języku południowo-ruskim” І. Вагилевича», характеризує українську лексику з польськими відповідниками в друкованому українсько-російському «Словарі» М. Максимовича й у рукописному українсько-німецько-латинському «Idyotykon»-і (зберігається в ЛННБУ ім. В. Стефаника) І. Вагилевича.

Макроструктуру «Словаря» становлять 500 слів, зафіксованих правописом М. Максимовича. У мікроструктурі заголовні слова передані російськими однослівними відповідниками. Указано на спорідненість заголовних слів з іншими слов'янськими мовами (*аж, богемс[ке]; весѣлье, польск[е], серб[ске]* та ін.). У пам'ятці виявлено 145 заголовних слів з вказівкою на їхню спорідненість з польською мовою (*замыкати (польск.[е])*) та 30 слів з польськими еквівалентами (*волоцюга – włosega, дяковати – dziękować*).

До макроструктури «Idyotykon»-а, що становить 4500 слів, залучено апелятиви, зафіксовані історико-етимологічним правописом. У мікроструктурі непослідовно відзначено наголоси в заголовних словах. Заголовні слова передано однослівними відповідниками. До 1 200 заголовних слів дібрано польські відповідники (*lem.[kowskie] гусли – geśle, полóшити – ploszyć*). В обох пам'ятках польські паралелі подано здебільшого до української лексики зі спільнослов'янського фонду.

ВИСНОВКИ

В основі комплексного дослідження українсько-польської й польсько-української лексикографії XIX ст. є досвід вивчення історії українського словникарства XIX ст., окремих українсько-польських та польсько-української пам'яток XIX ст., теоретичні узагальнення з української перекладної лексикографії.

На підставі аналізу джерел українсько-польської й польсько-української лексикографії XIX ст. виокремлено групи пам'яток за способом представлення матеріалу: словники як самостійні праці, пам'ятки притекстової лексикографії, словнички в періодичних виданнях, словники української мови XIX ст., у яких вибірково подано польські відповідники. За способом збереження матеріалу виявлено друковані й рукописні лексикографічні джерела. З'ясовано, що надруковані здебільшого невеликі пам'ятки як частини наукових праць, періодичних видань та додатки до літературних збірок. Словники великого обсягу залишалися в рукописному варіанті, зокрема їх у 20–40-х роках на Наддністрянській Україні уклали

діячі національного відродження (греко-католицькі священники), щоб стверджувати рівність нової української мови з європейськими мовами та придатність до лексикографічного опрацювання.

Досліджені джерела становлять пам'ятки перекладного та перекладно-тлумачного типу, серед них – одна перекладно-тлумачна фразеографічна пам'ятка. За аналізом макроструктури словників з'ясовано, що їх джерельною базою слугували лексикографічні праці; літературні збірки – для доданих до них словничків; живе народне мовлення.

Проаналізовані пам'ятки засвідчують формування української лексикографічної традиції XIX ст., що виявляється в специфіці їхньої макроструктури. У надрукованому «Прирґчному словарі славно-польському ...» Й. Левицького та більшості джерел притекстової лексикографії подано передмови, у яких автори визначають призначення словників та принципи формування їхньої макроструктури. У всіх обстежених словниках, окрім словничка лемківського говору І. Вагилевича, використано алфавітний принцип побудови.

На підставі аналізу макроструктури пам'яток виокремлено апелятиви, оніми, спорадично – фраземи. З'ясовано, що оніми передані польськими еквівалентами або описовими поясненнями. Їх зафіксовано в усіх самостійних рукописних лексикографічних працях. У пам'ятках онімний масив репрезентують такі класи: антропоніми (також андроніми, біблісоніми, теоніми, міфоантропоніми), хороніми, гідроніми, інсулоніми, полісоніми, геортоніми, хрематоніми, космоніми та ін. У «Словарі...» І. Вагилевича переважають хороніми й міфоніми, у всіх інших джерелах – антропоніми. У пам'ятках притекстової лексикографії оніми зафіксовані спорадично.

У словниках виявлено мікроструктуру різного складу: за характеристикою заголовних слів – фонетичну, граматичну, етимологічну, ареальну інформацію; за способом їхнього перекладу – однослівними, кількома синонімними еквівалентами, описовими конструкціями; за виявом значення слова в контексті – ілюстративний матеріал, за цитованістю матеріалу – паспортизацію. У «Матеріялах ...» І. Лаврівського ілюстративний матеріал подано з українською або польською мовами зі «Słownika języka polskiego» С.-Б. Лінде та спорадично – з живого народного мовлення, в інших пам'ятках – з фольклору й живого народного мовлення. У мікроструктурі усіх пам'яток подано фразеологізми як ілюстративний матеріал після перекладу значень слів, на базі яких вони утворені. У всіх лексикографічних джерелах фраземи перекладені переважно польськими або українськими відповідниками. Вузьколокальні діалектні ознаки фразем виявляють ареали їхнього функціонування.

Найповнішу мікроструктурну характеристику заголовних слів містять самостійні лексикографічні праці, зокрема словники І. Лаврівського та Й. Скоморовського. Розширення мікроструктури цих пам'яток семантичними коментарями, описовими конструкціями, ілюстративним матеріалом українською народнорозмовною мовою демонструє її лексичне багатство.

Проаналізовані пам'ятки засвідчують історію формування правописної системи української мови ХІХ ст. На підставі характеристики правописних особливостей українських відповідників у пам'ятках визначено, що історико-етимологічний правопис з елементами правопису М. Смотрицького застосовано в церковнослов'янсько-польському «Прирѣчному словарі ...» Й. Левицького та «Матеріялах до словаря русскаго» І. Лаврівського, історико-етимологічний – в «Idyotykon»-і та «Idyotyzm»-ах І. Вагилевича, у «Прирѣчному словарі Полско-словенському і Народно-Рѣському ...» Т. Витвицького; фонетичний правопис із використанням графем сербського алфавіту В. Караджича љ, џ, ѣ – у «Словарі ...» І. Вагилевича; історико-етимологічний (за М. Максимовичем) та фонетичний правописи – у «Матеріялах до руского словаря» Й. Скоморовського; фонетичний правопис П. Куліша – у «Словарі» Д. Каменецького та О. Марковича.

У словничках, що є частинами польськомовних праць І. Вагилевича, видань П. Жеготи, П. Костецького, Я. Грегоровича, часопису «Sioło», українська лексика передана польськими літерами й укладена за алфавітом польської мови.

У пам'ятках вирізняємо лексику двох варіантів української мови на підставі аналізу фонетичних, морфологічних, словотвірних, синтаксичних ознак української лексики. У «Прирѣчному словарі славено-польському ...» Й. Левицького лексика церковнослов'янської мови містить фонетичні та морфологічні ознаки української мови (вокалізація редукованих голосних, звук [у] замість носової фонемі, що позначається в церковнослов'янській мові літерою **ѣ**, депалаталізація шиплячих, звук [ж] замість звукосполюки [жд], звукосполюка [шч] замість [шт], закінчення м'якої групи в О. в. одн. -*ею* іменників з колишньою основою на -*ја*, прислівники на -**ѣ**, що походили від форм М. в. одн. прикметників та ін).

Усі лексикографічні праці зафіксували українську народнорозмовну лексику з ознаками різних діалектних ареалів. Українська діалектна лексика в словниках як самостійних працях репрезентує ті ареали південно-західного наріччя, звідки походили лексикографи чи де проводили свої лінгвістичні експедиції. У пам'ятках зафіксовано вузьколокальні діалектні ознаки, зокрема надсянсько-лемківсько-бойківського суміжжя (перехід [е] в [а] після [р], префікс *про-* у формі *при-*, депалаталізація кінцевих приголосних, зміна [ш] на [ч], парокситонний наголос, перехід голосного [і] в [е] після [й]; збереження епентетичного [л], африката [дж] замість давнього *dj, редукція особового закінчення -*и* в дієсловах наказового способу; протиставний сполучник *а* у функції єднального; збірні числівники, що узгоджуються з іменниками в Р. в. одн.) та ін., риси говірок буковинсько-покутсько-подільського суміжжя, наддністрянських, бойківських, гуцульських, закарпатських говірок південно-західного наріччя (протетичний [и], збереження давньої м'якості шиплячих, [р'] у кінці слова та складу, наявність протетичного [й], сполучення прийменників *д*, *к*, *ко* з іменниками в Д. в. одн., яким в літературній мові відповідають конструкції Р. в. з прийменником *до*). У пам'ятках описові конструкції та ілюстративний матеріал містять матеріал для дослідження діалектних ознак української лексики на морфологічному й синтаксичному рівнях.

Пам'ятки притекстової лексикографії ілюструють лексику з ознаками говорів усіх наріч, а найбільше – південно-західного. Словник Д. Каменецького та О. Марковича репрезентує локальні ознаки південно-східної частини поліських говірок північного наріччя й середньонаддніпрянські говірки південно-східного наріччя.

Пам'ятки притекстової лексикографії переважно пояснюють малозрозумілу, на думку їхніх укладачів, українську лексику. Словнички, опубліковані в періодичних виданнях, головню фіксують лексику одного мовного ареалу. З'ясовано, що в цих джерелах тематичні групи лексики становлять назви на позначення предметів і процесів життєдіяльності людини. У бойківському та гуцульському словничках І. Вагилевича, у двох гуцульських пам'ятках Я. Грегоровича виокремлено «назви орографічних об'єктів», «назви реалій гірського пастухування» та «назви реалій лісосплаву».

В окремих пам'ятках української перекладної лексикографії ХІХ ст. вибірково подано польські відповідники. Аналіз українсько-польських паралелей в українсько-російському «Словарі» М. Максимовича та українсько-німецько-латинському словнику «*Idyotykon*» І. Вагилевича свідчить про те, що польські відповідники наведено головню до української лексики, успадкованої з праслов'янської мови й фонетично відмінної від польської.

Українська лексика проаналізованих джерел виявляє явища українсько-польської інтерференції. Виокремлено фонетичні, морфологічні, словотвірні, ознаки українсько-польських взаємовпливів, серед яких переважають польські. Найбільше ознак впливу польської мови на українську фіксують «Матеріялы до словаря ...» І. Лаврівського, у яких подано лексику українських латеральних говорів, що межують із польською мовою, та «Прирѣчный словарь ...» Т. Витвицького, що репрезентує українську лексику першої половини ХІХ ст. на Покутті.

У цих пам'ятках інтерферентні ознаки польської мови ілюструють вияви носових голосних, рефлексії *tart* на місці псл. *tŕ, *tret*, *trot* на місці псл. *tert, *tort, звук [ц] відповідно до українського [ч], закінчення *-a* іменників ч. р. із суфіксом *-uct-* / *-ist-* та ін. Явища впливу української мови на польську демонструють словнички, які уклали в 60–70-х роках ХІХ ст. А. Кремер й П. Париляк. У пам'ятках зафіксовано українізми, що вживалися в мовленні польської шляхти на Поділлі та поляків Дрогобиччини (вияви носових голосних, палаталізація приголосних у польській мові на противагу їхній депалаталізації через злиття [i] в [и] в українській, м'якість приголосних перед [e], субституція українського [p] польським диграфом *rz*, закінчення *-u* в Н. в. одн. прикметників, суфікс *-ć* у формі інфінітива, суфікс *-ek*, що відповідає українському *-ок*).

Результати дослідження, подані в дисертації, розширюють емпіричну базу української історичної лексикології, ономастики, фразеології, діалектології, українсько-польських мовних контактів. Пам'ятки українсько-польської та польсько-української лексикографії ХІХ ст. містять матеріал для подальших лінгвістичних студій.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових фахових виданнях України

1. Сус І. Р. «Матеріялы до словаря русскаго» І. Лаврівського – важлива пам'ятка української, польської і німецької лексикографії. *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства: зб. на честь 80-річчя з дня народження К. Галаса*. Ужгород: УжНУ «Говерла», 2002. С. 207–214.
2. Сус І. Р. До характеристики рукописного українсько-польського словника Й. Скоморовського. *Вісник Львівського університету*. Серія філологічна. 2003. Вип. 30. С. 72–77.
3. Сус І. Р. Рукописний українсько-польський словник «Матеріялы до руского словаря» Й. Скоморовського як джерело до вивчення українських говорів. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія: Філологія. Соціальні комунікації. 2011. Вип. 25. С. 81–84.
4. Сус І. Р. Українська лексика у чотиримовному «Словарі языка южно-русского 1834–1844» І. Вагилевича. *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства: зб. наук. пр.* 2013. Вип. 18. С. 72–77.
5. Сус І. Р. Рукописний українсько-польський словник «Idyotyzyму» І. Вагилевича як пам'ятка української діалектної фразеології. *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства: зб. наук. пр.* 2016. Вип. 21: Ареалогія й ономастика. С. 141–145.

Стаття в науковому періодичному іноземному виданні

6. Sus I. Західнослов'янськи в українській діалектній лексиці рукописного українсько-польсько-німецького словника «Матеріялы до словаря русскаго» (1822–1826) Івана Лаврівського. *Slavia Orientalis*. Warszawa, 2015. Т. 64. № 1. S. 117–123.

Наукові праці в збірниках конференцій та інших виданнях

7. Сус І., Галас Б. З історії українсько-польської лексикографії. *Україна-Польща: історія, сучасність, перспективи: матеріали наук.-практ. конф.* (Ужгород, 24–25 черв. 2004 р.). Ужгород: Ліра, 2004. С. 117–133. (0,8 д.а.; особистий внесок здобувача: опрацьовано архівні джерела та літературу до біографії І. Лаврівського; схарактеризовано його лексикографічну пам'ятку «Матеріялы до словаря русскаго» (1822–1826). (0,3 д.а.)).
8. Сус І. Р. «Idyotykon» І. Вагилевича як джерело до вивчення історії українсько-польської лексикографії. *Українська історична та діалектна лексика: зб. наук. пр.* 2003. Вип. 4. С. 48–53.
9. Сус І. Р. Українська народнорозмовна мова в українсько-польсько-німецькому словнику «Матеріялы до словаря русскаго» І. Лаврівського. *Українська мова в Галичині: історичний вимір*. Серія «Історія мови» / відп. ред.: Я. Ісаєвич, М. Мозер, Н. Хобзей. Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2011. С. 124–136.

10. Сус І. Р. Рукописні пам'ятки українсько-польської та польсько-української лексикографії у фондах Львівської національної наукової бібліотеки України ім. В. Стефаника. *Записки Львівської національної наукової бібліотеки України ім. В. Стефаника*: зб. наук. пр. 2011. Вип. 18. С. 380–393.

АНОТАЦІЯ

Сус І. Р. Українсько-польська і польсько-українська лексикографія XIX століття в україністичному вимірі. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.02.01 – українська мова. Львівський національний університет імені Івана Франка, Львів, 2019.

У дисертації вперше досліджено комплекс пам'яток українсько-польської та польсько-української лексикографії XIX ст., який охоплює 21 друковане й рукописне джерело. З'ясовано стан їхнього вивчення в історії української лексикографії, визначено особливості макро- й мікроструктури, виконано класифікацію онімів та фразем, проаналізовано правописні й мовні особливості української лексики в словникових джерелах. Встановлено, що пам'ятки репрезентують лексику церковнослов'янської мови української редакції та української народнорозмовної мови. З'ясовано, що майже в усіх лексикографічних працях представлена українська народнорозмовна лексика, що репрезентує риси говорів південно-західного наріччя, в одній із пам'яток – ознаки суміжних говорів північного та південно-східного наріч. Виокремлено діалектні фонетичні, морфологічні, словотвірні, синтаксичні ознаки в українській лексиці словників. З'ясовано, що в них переважають риси карпатської та галицько-буковинської груп говорів, одна з пам'яток фіксує локальні говіркові риси надсянсько-лемківсько-бойківського суміжжя. В українській лексиці окремих словників виявлено ознаки українсько-польської мовної інтерференції.

Ключові слова: українсько-польський словник, польсько-український словник, лексикографічна пам'ятка, притекстова лексикографія, макроструктура, мікроструктура, правопис, діалектна ознака, тематична група лексики, українсько-польська мовна інтерференція.

АННОТАЦИЯ

Сус И. Р. Украинско-польская и польско-украинская лексикография XIX века в украинистическом измерении. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.01 – украинский язык. Львовский национальный университет имени Ивана Франко, Львов, 2019.

В диссертации впервые исследован комплекс памятников украинско-польской и польско-украинской лексикографии XIX в., который охватывает 21 печатный и рукописный источники. Выяснено состояние их изучения в истории украинской лексикографии, определены особенности макро- и микроструктуры, выполнена

классификация онимов и фразеологизмов, проанализированы правописание и языковые особенности украинской лексики в словарных источниках. Установлено, что памятники представляют лексику церковнославянского языка украинской редакции, украинского народноразговорного языка. Выяснено, что почти во всех лексикографических трудах представлена украинская диалектная лексика представляет черты говоров юго-западного наречия, в одном из словарей – признаки смежных говоров северного и юго-восточного наречий. Выделены диалектные фонетические, морфологические, словообразовательные, синтаксические признаки в украинской лексике словарей. Установлено, что в них преобладают черты карпатской и галицко-буковинской групп говоров, один из памятников фиксирует локальные черты надсянско-лемковско-бойковского порубежья. Выявлены признаки польскоязычной интерференции в украинской лексике отдельных словарей.

Ключевые слова: украинский-польский словарь, польско-украинский словарь, лексикографический памятник, притекстовая лексикография, макроструктура, микроструктура, правописание, диалектный признак, тематическая группа лексики, украинско-польская языковая интерференция.

SUMMARY

Sus I. R. The Ukrainian-Polish and Polish-Ukrainian Lexicography of the 19th Century in the Ukrainian Dimension. – Manuscript.

Thesis for a candidate degree in Philology: specialty 10.02.01 – Ukrainian Language. Ivan Franko National University of Lviv, Lviv, 2019.

The dissertation is devoted to the study of lexicographic parameters, the dialect features of Ukrainian vocabulary and phenomena of Ukrainian-Polish interference in the monuments of Ukrainian-Polish and Polish-Ukrainian lexicography of the 19th century. The study was based on twenty one printed and handwritten lexicographic monuments of the 19th century, with a total of about 90,900 lexical units.

The first chapter “Historical and Methodological Foundations of Problem Study The lexicographic monuments” considers the place of Lexicography in the system of linguistic disciplines, and theoretical aspects of the analysis of Lexicography. The experience of studying printed and handwritten Ukrainian-Polish lexicographic monuments of the 19th century in linguistic writings has been covered. The methods and techniques by which the results of the Ukrainian dimension of Ukrainian-Polish and Polish-Ukrainian lexicography of the 19th century have been explained based on the analysis of lexicographic parameters and features of Ukrainian vocabulary recorded in the monuments.

The second chapter “Ukrainian-Polish and Polish-Ukrainian Dictionaries of the 19th century as Independent Lexicographic Monuments” is devoted to the characteristics of one printed monument and four handwritten monuments. The peculiarities of macro- and microstructure of the Dictionaries have been determined. The Ukrainian vocabulary was recorded according to the historical and etymological orthography with the spelling elements of Meletius Smotrytskyi, and to the phonetic orthography of the Ukrainian language. The features of the Ukrainian language in the Church Slavonic vocabulary of

the printed monument have been revealed. The Ukrainian part of the manuscript Dictionaries included the vocabulary of the spoken folk language. These Dictionaries recorded the appellatives, onyms and phrasems. The monument contained the vocabulary with local peculiarities of the Boyko, Hutsul, Bukovyna, and Transcarpathian subdialects and Lemko–Boiko–San-river region contiguity. The features testify to the Polish-language influence on Ukrainian vocabulary.

In the third chapter “Ukrainian-Polish Glossaries of the 19th Century” thirteen printed and handwritten monuments has been highlighted. Scientific works by Ivan Vahylevych contained five Glossaries. Among them – one phraseographic monument, and also Boiko, Hucul, Lemko dialect monuments. The study has characterized three monuments incorporated in annexes to literary work collections, four Ukrainian-Polish lexicographic monuments – in periodicals, and one – in the guidebook by Jan Gregorowicz. The Ukrainian vocabulary mostly was transmitted in Polish and enclosed in the Polish alphabet. The macro- and microstructure in the monuments has been analyzed. The largest thematic groups of vocabulary in the Glossaries have been determined. Its has been established that the most monuments represented the dialect features of different groups of subdialects in the South-western supradialect, and one of the South-eastern part of the Polissya subdialects of the Northern supradialect, and the Middle Dnipro-river subdialects of the South-eastern supradialect of the Ukrainian language. Ukrainian vocabulary with features of the Polish language have been studied. Ukrainian-Polish equivalents have been analyzed in the other two printed and handwritten Glossaries of the 19th century Ukrainian language. The monuments contained Ukrainian-Polish parallels which were mainly the Pre-Slavonic vocabulary with the phonetic differences in Ukrainian and Polish Languages.

The analyzed materials has shown that the microstructure of the title words contained grammatical, etymological characteristics, exemplification. Title words were translated with one-word equivalents and descriptive. The studied Ukrainian vocabulary of the Ukrainian-Polish and Polish-Ukrainian dictionaries of the 19th century revealed dialect features at the phonetic, accentuation, morphological, syntactic language levels.

Keywords: Ukrainian-Polish dictionary, Polish-Ukrainian dictionary, 19th century glossary, printed dictionary, handwritten dictionary, macrostructure, microstructure, title word, Ukrainian vocabulary, thematic vocabulary group, dialect feature, Ukrainian-Polish interference.

Підписано до друку 19.09.2019 р.
Формат 60×84/16
Папір друкарський. Ум. друк. арк. 0,9.
Зам. № 82. Наклад 100 прим.

Видавництво «ПАІС»
Реєстраційне свідоцтво ДК № 3173 від 23 квітня 2008 р.
вул. Гребінки 5, оф. 1, м. Львів, 79007
тел.: (032) 255-49-00, (032) 261-24-15
e-mail: pais.druk@gmail.com; <http://www.pais.com.ua>